

ДРЕВЛЯНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ НА ВИСТАВЦІ «СТАРОДАВНІЙ ІСКОРОСТЕНЬ. ВИТОКИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ» у НМІУ

У статті аналізується досвід та особливості побудови археологічної виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності. Новітні дослідження Житомирської експедиції Інституту археології НАНУ у 2001-2015рр.», яка проходила в музеї з 23 жовтня 2015р. по 31 січня 2016 р. На виставці можна було побачити близько 400 оригінальних експонатів з фондів НМІУ, фондів та наукового архіву Інституту археології НАНУ, Коростенського краєзнавчого музею.

Ключові слова: виставка, древляни, археологічні старожитності, Іскоростень, городище, слов'янська державність.

Одним з найцікавіших напрямків виставкової роботи Національного музею історії України є серія тимчасових виставок, які розповідають про новітні дослідження вітчизняних археологів. До цієї роботи залучаються ІА НАНУ, регіональні краєзнавчі музеї, інші організації. В рамках цього проекту відвідувачам вже було запропоновано декілька виставок, зокрема, «Десятинна церква. Новітні дослідження» (2011 р.), «Поселення Ходосівка Рославське (кінець XI-XIV ст.), як показник неординарності середньовічного села (Матеріали новітніх досліджень ІА НАНУ)» (2014 р.), «Древлянський град Олевськ» (2015 р.), «Скарби землі Чорнобильської» (2015 р.), «Володимир Хреститель – Великий князь Київський» (2015 р.). Практично всі представлені на виставках експонати виставлялися вперше. Виставки були цікавими не тільки для фахівців, а й для пересічних відвідувачів і показали величезний інтерес громадськості до археологічних досліджень на теренах України.

Ще одним подібним цікавим проектом стала виставка «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності. Новітні дослідження Житомирської експедиції Інституту археології НАНУ у 2001-2015рр.» (2015 р.), яка відкрилася 23 жовтня 2015 р. і презентувала археологічні матеріали VII – початку XI ст. На ній можна було дізнатись чимало цікавого про історію м. Коростеня в давньоруський час, ознайомитись з розкопками в древлянських землях, в літописному Іскоростені. Експонувалося близько 400 оригінальних експонатів з фондів НМІУ, фондів та наукового архіву Інституту археології НАНУ, Коростенського краєзнавчого музею. Серед них: археологічні старожитності, документи, фото, твори образотворчого мистецтва, макет.

У Національному музеї історії України є багато експонатів, пов'язаних з історією слов'янських племінних союзів у переддержавний період (VIII-IX ст.). Найбільшу частку становлять старожитності сіверян та полян. Є також матеріали, що дозволяють представити в експозиції й інші племена, зокрема, радимичів, в'ятичів, волинян, ільменських слов'ян. На жаль, древлянські землі у VIII-X ст. характеризує незначна кількість речей, тому виставка, яка презентує древлянський племінний союз, стала вдалим доповненням існуючої в музеї стаціонарної експозиції.

Побудова виставкової експозиції – складний дослідницький, творчий і виробничо-технічний процес. Будь-яка виставка використовує зацікавленість відвідувача новим або маловідомим, дозволяє повніше розкрити властивості музейних предметів, зокрема, археологічні виставки можуть виступати як самостійні колекційні або тематичні тимчасові експозиції, що вирізняють окрему групу експонатів, підібраних за певними ознаками [10, с. 18]. Створенню виставкової експозиції передувала розробка наукової концепції [13] та тематико-експозиційного плану [14]. Передбачалося, що виставка складатиметься з п'яти розділів, що висвітлюватимуть різні аспекти історії Коростеня в давньоруську добу. Крім того, у 2015 р. виповнилося 1070 років з дня першої «офіційної» згадки м. Коростеня в «Повісті минулих літ» під 945 роком.

Вже тоді Іскоростень існував як «град» і був головним укріпленим пунктом племені древлян. На місці літописного Іскоростеня збереглися залишки чотирьох городищ та шість курганних груп. Є декілька версій походження назви «Іскоростень, Коростень»: 1 – від слова «кора», начебто місто було обнесено нетесаним дубовим частоколом «із кори на стіні»; 2 – від імені бога сонця Хорса чи «Корса» і скандинавських слів «sten» – камінь, або «skarfr» – скеля, тобто «місто Хорса на кам'янистому пагорбі»; 3 – від слов'янського «короста» – через нерівну берегову лінію р. Уж.

Виставку було змонтовано в експозиційному залі № 22, на третьому поверсі НМІУ, використовувалося сучасне вітринне обладнання – одинадцять вітрин і шість вертикальних стендів. Вона стала спе-

цифічним предметно-просторовим ансамблем, де вдало поєдналися принципи лаконічності, логічності, виразності експозиції та її зміст. У світлокольоровому вирішенні залу використовувалися теплі зелено-бежеві, золотаві кольори.

На відкриття виставки було запрошено представників ЗМІ, надано ряд інтерв'ю (рис. 2). Виставка стала базою для організації різних науково-освітніх заходів, зокрема, проводилися тематичні екскурсії та заняття, надавались численні консультації науковцям і відвідувачам (рис. 3). Найцікавішим проектом стала дискусія, присвячена проблематиці становлення слов'янської державності, проведена в грудні 2015 р. Було також підготовлено афішу (рис. 1) та буклет [15].

Перший розділ (і першу вітрину) виставкової експозиції було присвячено історії дослідження літописного Іскоростеня, і, у першу чергу, відкриттю коростенських пам'яток. На могильники поблизу колишнього с. Іскоростень звернув увагу ще В. Б. Антонович. У 1887 р., у першій групі курганів із 68 могил, яка знаходилася на північ від міста, по дорозі на Овруч, він розкопав 5 курганів з трупопокладеннями. Було знайдено срібні прикраси, залізні цвяхи, ніж, дужку від відра. Цвяхи були встромлені в землю і розміщені навколо скелета. Вірогідно, небіжчики були поховані у труні, яка не збереглася. Іноді покійників накривали тканиною, прикріплюючи її гвіздками. Цвяхи з розкопок В. Б. Антоновича зберігаються в НМІУ і їх можна було побачити у вітрині (рис. 4.).

У 1889 р. у тій же курганній групі Ф. Р. Штейнгель розкопав ще п'ять курганів, а у 1911 р. дослідження цього могильника продовжив В. В. Хвойка (було розкопано 23 кургани). Експонувався відкритий лист В. В. Хвойки на розкопки в Овруцькому повіті Волинської обл., до якого тоді входило с. Іскоростень (рис. 4). У більшості поховань були знайдені срібні та бронзові прикраси, залізні та шиферні вироби, фрагменти кераміки. В одному з курганів було виявлено золоті скроневі кільця та фрагменти залізних обручів від дерев'яного відерця (IX-X ст.) [8, с. 167]. Частину речей з цих розкопок В. В. Хвойка у 1912 р. передав до музею. В експозиції можна було також побачити фрагменти кераміки (від 9 горщиків IX-X ст. з розкопок В. В. Хвойки, знайдених у похованні з трупоспаленням, а також дві шийні гривни з розкопок 1911 р. Ці гривни виготовлені в техніці волочіння з товстого, круглого в перетині дроту. Такі гривни були поширені серед сільського населення переважно в XI ст. і являють собою речі виключно місцевого виробництва. Цікаво, що крім матеріалів давньоруського часу, В. В. Хвойкою на території Коростеня було знайдено також крем'яні знаряддя праці палеолітичної доби (13500-10000 рр. тому), які також знайшли своє місце в експозиції (рис. 4).

Другу вітрину присвячено подальшим археологічним дослідженням у м. Коростень. Коростенські городища, починаючи з 1925 р., вивчалися експедицією Коростенського окружного музею краєзнавства під керівництвом Ф. А. Козубовського. Було зафіксовано чотири городища, розташованих недалеко одне від одного: три (городища I-III) на правому березі р. Уж, одне – на лівому (городище IV). У вітрині експонувалася схема розташування Коростенських пам'яток. У 1934 р. Коростенська експедиція Інституту історії матеріальної культури АН УРСР під керівництвом Ф. М. Мовчанівського і за участю Коростенського краєзнавчого музею досліджували II і III городища [9, с. 218]. На городищі III було відкрито три нашарування: неолітичної доби, давньоруського часу та литовського періоду. У вітрині можна було побачити фрагменти кераміки III городища з розкопок Ф. М. Мовчанівського (НМІУ). Ці фрагменти характерні для Райковецької культури (VIII-IX ст.), складовою якої були племена древлян та для раннього періоду Київської Русі.

Протягом наступних, майже 60-ти років, археологічне вивчення Коростенських старожитностей практично не проводилося. І тільки у 1994 р., у зв'язку зі значним пошкодженням культурного шару внаслідок розбудови міської території, експедицією ІА НАНУ та Коростенського краєзнавчого музею було проведено розвідку. Починаючи з 2001 р., у місті працює експедиція ІА НАНУ (спочатку її керівником був Б. А. Звіздецький, пізніше А. В. Петраускас) [5; 6]. На фото в експозиції можна було побачити розкопки валу Іскоростенського городища у 2006р., а також речі з розкопок Б. А. Звіздецького 2004-2006р. У результаті цих робіт встановлено, що найдавніше міське ядро сформувалося в районі городища I на північно-східній околиці сучасного Коростеня. Будівлі городища були зруйновані під час великої пожежі [3, 6-15]. Було також відкрито посад (3 га) літописного Іскоростеня. Городище II (IX-XII ст.) розташовувалося на південь від городища I. В його південно-східній частині зберігся вал і в'їзд. Городище III розміщене на південь від городища II, воно існувало і за литовської доби. На городищі IV археологічні дослідження не проводилися. Його культурний шар перекопаний і знищений. Воно датується VI-III ст. до н. е. і відноситься до мілоградської культури.

Таким чином, ядро майбутнього Іскоростеня почало формуватися на базі трьох правобережних городищ, хоча населення мешкало як на правому, так і на лівому березі р. Уж, про що може свідчити наявність на обох берегах курганних могильників.

Другий розділ виставки приділяв серйозну увагу міським укріпленням та військовій справі X-XIII ст. Під цю тему було відведено дві вітрини – №3 та 4. У переддержавний період (VIII-IX ст.) племінний союз древлян, представлений поселеннями, городищами, могильниками, був одним з найсильніших слов'янських ранньодержавних утворень на Правобережжі Дніпра. У Древлянській землі правили князі місцевої династії, нащадками яких у X ст. були Мал Древлянський та його діти – Малуша і Добрина [16, с. 154].

У 882 р. в Києві утверджується династія Рюриковичів. Після смерті Олега у 912 р. князем на Русі стає Ігор. Ще Олег, покоривши древлян у 883 р., став брати з них данину по чорній куниці. Ігор наклав на них ще більшу данину. Вірогідно, питання непокори древлян не обмежувалося даниною, це було ще й питання чужоземності варязької династії [11, с. 214]. Військові походи вимагали значних коштів, що викликало посилення економічного тиску щодо власного народу. Загострення ситуації призвело до трагедії. У 945 році київський князь вирішив повторно зібрати данину з древлян. Спалахнуло повстання, під час якого князівську дружину було розбито, а самого Ігоря «в Древлянах» жорстоко вбито [16, с. 154]. У вітрині №3 експонувалася карта Русі X ст., на якій схематично було позначено маршрут «полюддя» – збору данини київськими князями. Експонувалися також предмети озброєння X ст. з Коростеня: бойова сокира, наконечники списів, сулиці, стріл.

Князівський стіл до повноліття сина Святослава посіла християнка княгиня Ольга. Початок її правління ознаменувався жорстоким придушенням древлянського повстання. Древлянську столицю у 946р. було знищено, а вцілілі люди змушені були платити важку данину й визнати зверхність Києва. У вітрині також можна було побачити перепалені рештки кісток з Іскоростенського рову з розкопок 2015 р. Протягом останніх років проводилися розкопки укріплень городища, зокрема валу та рову, досліджені також рештки жител та господарських споруд [4, с. 46]. У вітрині №4. експонувалося фото розкопу № 1 Іскоростенського городища.

Зацікавленість відвідувачів викликала також реконструкція костюма воїна-дружинника X ст., а також предмети озброєння та кінського спорядження, деталі поясних наборів. Оборона рідної землі була найважливішим завданням місцевих князів. Древлянське військо було чисельним і добре озброєним. Головну роль у ньому відігравала кіннота. Важливими були і піші полки. Набір бойового спорядження воїна-дружинника включав наступальну та захисну зброю.

Центром виставкової експозиції стала велика вітрина № 6. Вона відразу привертає увагу, створює відповідний настрій і враження, доносить до відвідувача головну ідею виставки, що у X ст. Іскоростень був не тільки столицею Древлянської землі, а й могутньою фортецею, центром загальної системи захисту регіону. Місто мало міцні дерев'яні укріплення, збудовані на фундаменті з кам'яних брил. Майже всю вітрину займає банер (1,5×2м) з назвою виставки, на якому розміщено колаж: в нижній частині – фото сучасного вигляду місця розташування Іскоростенського городища I з висоти пташиного польоту; у верхній частині – схематичні обриси реконструйованого міста X ст. (рис. 2.). У цій же вітрині було представлено оригінальні експонати X ст. – горщик, фрагменти жорен. Поряд експонувалася макет городища.

Наступний, III розділ, присвячено міському ремісничому виробництву та торгівельним зв'язкам X-XIII ст. Тут знайшли своє місце такі теми: чорна металургія, обробка кольорових металів, ювелірні вироби, гончарство, обробка кістки та рогу, склоробне виробництво, обробка каменю, торгівля.

Давній Іскоростень був великим міським осередком з розвинутими військовою справою, ремеслом, сільським господарством, торгівлею. Поклади болотних руд та ліси зумовили чітко виражену спеціалізацію на чорній металургії. Виробничі комплекси по виготовленню заліза знаходилися поза зоною житлової забудови. Із заліза виготовляли різноманітні речі: зброю, інструменти, предмети побуту, зокрема, ножі. Про домобудування свідчать металеві деталі зрубних будівель та побутові речі (X ст.), у великій кількості знайдені на городищі, зокрема, скоби дверні, кресала, замки трубчасті, ключі.

Іскоростенські ремісники успішно займалися обробкою кольорових і дорогоцінних металів: було розкопано майстерню ювеліра X ст., а також знайдено значну кількість срібних та золотих прикрас. У вітрині можна було побачити тиглі, зливки срібла, підготовлені до роботи, фрагменти бронзових гривень, ковадло та пінцет ювелірні, а також унікальні коштовні прикраси: лунницю та зернені намистини.

У вітрині № 7 знайшли своє місце дорогоцінні жіночі прикраси (рис. 5.) та реконструкція вбрання багатой жінки X ст. Ювелірний убір древлянської знаті в X ст. включав ряд оригінальних золотих та срібних прикрас: перснеподібні, п'яти та семипроменеві, одно та тринамистинні скроневі кільця, сережки «волинського» типу, підковоподібні фібули, зернені лунниці, круглі підвіски, зернені намистини, бубонці, браслети та персні. Зрідка носили гривни. Типовими є намиста із скляних та кам'яних намистин. Зафіксовані різні варіанти використання перснеподібних скроневих кілець: їх носили не тільки як сережки або скроневі кільця, а й вплітали в коси й закріплювали волосся.

Суттєве місце серед занять населення займало прядіння і ткацтво. На городищі було знайдено чимало виробів з каменю, більшість – з рожевого пірофіліту. Ці речі також експонувалися у вітрині № 7.

Вітрина № 8 характеризує керамічний комплекс Іскоростенського городища, представлений кухонним, столовим та тарним посудом.

IV розділ (вітрина № 9) відображує розвиток сільського господарства в Іскоростені та його окрузі у X-XIII ст.

Через низьку продуктивність земельних ділянок у зоні Полісся (врожайність зернових в X ст. становила до 4 ц з гектара), велике значення мали скотарство, рибальство, мисливство, бортництво. Розводили велику рогату худобу, свиней, овець, коней. Із кістки виготовляли різні вироби. Польовали, в основному, на хутрових та копитних звірів, а також птахів. Експонувалися кістяні вироби, кістки диких тварин, а також залізна пилка для розпилювання кістки.

Чинбарство також відіграло значну роль у підвищенні добробуту мешканців Іскоростеня. У лісах навколо міста водилося багато хутрових звірів, а шкурки куниць, особливо чорних, обов'язково входили до складу різних податей. Було представлено унікальний набір спеціальних ножів – скребачок для вицьки шкур [2, с. 37].

Жителі міста успішно займалися рибальством. Різноманітний рибальський інвентар забезпечував цілорічний лов риби. На фото у вітрині – сучасний вигляд р. Уж біля городища I, а також різноманітне рибальське приладдя: гачки, гарпуни, грузила глиняні.

Важливе значення в житті мешканців міста, а також поселень, розташованих навколо нього, відігравали різні промисли, зокрема, дьогтярний. У 2015 р. співробітниками Житомирської археологічної експедиції ІА НАНУ під керівництвом А. В. Петраускаса було проведено цікавий експеримент з одержання дьогтю із використанням давніх технологій (у вітрині можна було побачити фото експериментальної дьогтярної ями). Дьоготь – рідкий продукт сухої перегонки деревини, слово означає – «горілий, обпалений». Принцип його одержання залишився практично незмінним: березову кору набивають в герметичні ємності, як правило, у горщики з отвором для стікання готового продукту і підігривають. Із 75 кг берести одержували до 22 кг чистого дьогтю. У давнину дьогтем змащували шкіряне взуття і деталі обладунків, щоб вони не розсихалися і не пропускали вологу. Дьогтем також лікувалися.

Для риболовлі, для переправи через річки тощо слов'яни широко використовували човни-довбанки. Їх виготовляли зі стовбура дерева, товщиною не менше 70-80 см. Дуб для човна зрубували взимку, потім два-три роки витримували на відкритому повітрі. У 2015 р. співробітниками Житомирської археологічної експедиції ІА НАНУ було виготовлено репліку човна-довбанки і зроблено експериментальний перехід Прип'ять – Дніпро (до Вишгорода). Човен показав себе досить маневреним, він добре тримався на воді (фото човна також експонувалося у вітрині).

Вітрину № 10 присвячено міжнародним зв'язкам Древлянських земель [12, 221]. Саме вигідним географічним становищем зумовлювалося багатство і процвітання древлянських градів: через них у X ст. проходив один з найважливіших торговельних шляхів – бурштиновий шлях. В Іскоростені можна було побачити купців з різних земель, а також товари, привезені здалеку. Древлянські культурні традиції формувалися на місцевій основі і під сильним впливом сусідніх розвинутих культур: арабської, візантійської, центральноєвропейської і скандинавської [1, с. 15; 7, с. 76]. Найбільше ці впливи прослідковуються в ювелірному мистецтві, про що свідчили чудові зразки ювелірних прикрас та монет іноземного походження.

Експонати останньої вітрини № 11 (V розділ) розповідали про розкопки Житомирської експедиції ІА НАНУ під керівництвом А. В. Петраускаса, що проводилися влітку 2015 р. у м. Коростень. Досліджувалися оборонні споруди на городищі I, відкрито 16м². Зафіксовано потужний шар каміння товщиною до 1м, яке було використано для зведення рівного майданчика. Було виявлено фрагменти посуду, жіночі прикраси, кам'яні вироби, намиста. Особливий інтерес становить знахідка будівельного знаряддя для зведення дерев'яних конструкцій – залізного проушного тесла, яке, вірогідно, було загублено під час будівництва Іскоростенських укріплень. Мешканці городища вирощували різні сільськогосподарські культури: ярову пшеницю однозернянку, ячмінь, просо, овес, горох, льон коноплю, мак. Займалися також городництвом та садівництвом. Виявлено рештки жорен, фрагмент серпа, було знайдено значну кількість обгорілого зерна.

Доповненням виставкової експозиції стали шість стендів, присвячених детальному «літописному» опису подій 945-946рр. – вбивству в древлянських землях князя Ігоря і жорстокій помсті княгині Ольги [17, с. 261]. Кожен стенд складався з копії мініатюри Радзивиллівського літопису і відповідного літописного тексту:

Стенд №1. Похід Ігоря за даниною у землі древлян. Вбивство Ігоря.

Стенд №2. Приїзд древлянських послів до Ольги.

Стенд №3. Перша помста Ольги.

Стенд №4. Друга помста Ольги.

Стенд №5. Тризна по Ігорю. Третя помста Ольги.

Стенд №6. Взяття Іскоростеня. Четверта помста Ольги.

Не останнє місце у формуванні загального виставкового іміджу належить великим полотнам художника А. Н. Волненка: «Слов'янський князь» та «Язичницьке святилище».

Отже, чудові виставкові матеріали популяризують наукові досягнення у вивченні нових археологічних об'єктів давньоруської доби на території Житомирщини, привертають увагу громадськості до вітчизняної історії, яка з давніх часів була невід'ємною частиною європейської. При побудові виставки використовувалися нові сучасні дизайнерські розробки та оригінальні художні рішення, які створили в залі відповідні настрій та колорит.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрощук Ф. Древлянская земля в межрегиональных контактах IX-X вв. / Ф. Андрощук // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: зб. наук. пр. – Коростень, 2008. – Т. I. – С. 6-20.
2. Журавльов О. П. Тваринництво та мисливство у давньослов'янського та давньоруського населення Житомирщини / О. П. Журавльов // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 35-41.
3. Звіздецький Б. А. Археологічні дослідження в північно-східних районах Житомирського Полісся (Матеріали та дослідження до археологічної карти області: Коростенський, Овручський та Народницький райони) / Б. А. Звіздецький. – Коростень, 2008. – 130 с.
4. Звіздецький Б. А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII-IX ст. / Б. А. Звіздецький // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 41-51.
5. Звіздецький Б. А. Нові дослідження стародавнього Іскоростеня / Б. А. Звіздецький, А. В. Петраускас, В. І. Польгуй // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 51-87.
6. Звіздецький Б. А. Дослідження Іскоростеня у 2005-2008рр. / Б. А. Звіздецький, В. І. Польгуй, А. В. Петраускас, О. В. Сірко, Є. М. Осадчий // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: зб. наук. пр. – Коростень, 2008. – Т. I. – С. 113-118.
7. Зоценко В., Типологія та хронологія артефактів «скандинавського типу» із розкопок стародавнього Іскоростеня / В. Зоценко, Б. Звіздецький // Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування давньоруської держави IX-XI ст.). – Чернігів: «Сіверянська думка», 2006. – С. 70-76.
8. Колеснікова В. А. До історії дослідження курганів в Коростені та Овручі в 1911р. / В. А. Колеснікова // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: зб. наук. пр. – Коростень, 2008. – Т. I. – С. 166-169.
9. Латуха Т. И. Научная деятельность археолога Ф. Н. Мовчановского в Полесье (по архивным документам) / Т. И. Латуха // Середньовічні міста Полісся. – Київ, 2013. – Вип. 11. – С. 215-224.
10. Майстровская М. Музейная экспозиция: тенденции развития / М. Майстровская // Музейная экспозиция. – М., 1997. – С. 7-22.
11. Моця О. П. Київ та Іскоростень в контексті поляно-древлянського протистояння / О. П. Моця // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 212-215.
12. Петрашенко В. О. Літописні древляни та їх вплив на формування матеріальної культури сусідніх територій / В. О. Петрашенко // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 219-223.
13. Стрельник М. О. Наукова концепція та тематична структура виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності» / М. О. Стрельник. – Київ, 2015. – НА НМІУ, ф. Р. 1260, № 1145 – 8 с.
14. Стрельник М. О. Тематико-експозиційний план виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності» / М. О. Стрельник. – Київ, 2015. – НА НМІУ, ф. Р. 1260, № 1146. – 15 с.
15. Стрельник М. Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності. Буклет / М. Стрельник, В. Колибенко, О. Сало. – Київ, 2015 – 6 с.
16. Толочко П. П. Київ та Іскоростень в процесі становлення давньоруської держави / П. П. Толочко // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: зб. наук. пр. – Коростень, 2008. – Т. II. – С. 153-156.
17. Толочко П. П. Коварство княгини Ольги / П. П. Толочко // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-IX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – С. 259-264.

Список скорочень

ІА НАНУ – Інститут археології Національної академії наук України.

НМІУ – Національний музей історії України.

Рис. 1. Афіша виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності».

Рис. 2. Урочисте відкриття виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності»

23 жовтня 2015р. Доктор історичних наук О.П. Моця розповідає про новітні археологічні дослідження на території м. Коростеня.

Рис. 5. Золоті та срібні прикраси з розкопок на території давнього Іскоростеня.

Рис. 3. На виставці завжди було багато відвідувачів.

Рис. 4. Вітрина № 1. Відкритий лист В. В. Хвойки на розкопки в Овруцькому повіті Волинської обл., до якого тоді входило с. Іскоростень. 1911р. Речі з розкопок В.Б. Антоновича та В. В. Хвойки.